

УДК 316.355.01

DOI 10.21564/2075-7190.43.187898

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
e-mail: Philosophy_ay@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Савченко Ольга Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
e-mail: savolg106@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0085-7189

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ВІЙНИ

У статті робиться спроба пошуку історичних передумов сучасної соціології війни, визначаються особливості поглядів дослідників другої половини ХХ ст. на сутність та роль війни як явище, допустиме у відносинах між народами і державами. Надається огляд низки концепцій щодо пошуку причинності війн наприкінці ХХ ст.

Ключові слова: соціологія війни, війна, збройна боротьба, збройний конфлікт, суспільство.

Постановка проблеми. Вступ людства в епоху глобалізації, що характеризується злиттям національних економік в єдину, загальносвітову систему, засновану на новій легкості переміщення капіталу, на новій інформаційній відвертості світу, на технологічній революції, на прихильності розвинених індустріальних країн лібералізації руху товарів і капіталу, на основі комунікаційного зближення, планетарної наукової революції, міжнаціональних соціальних рухів, нових видів транспорту, реалізації телекомунікаційних технологій, інтернаціональної освіти, не зняв з порядку денного проблему війни. Світове суспільство зіштовхнулося із тенденцією збільшення війн та збройних конфліктів у світі за останні десятиліття (війни в Югославії, Кувейті, Іраку, Сирії), збільшення загальної кількості загиблих унаслідок бойових дій.

Українське суспільство теж опинилося втягнутим у збройний конфлікт на Донбасі. За даними ООН із квітня 2014 р. до грудня 2018 р. на Донбасі було вбито від 12 800 до 13 000 осіб. Серед них 4000 – українські військовослужбовці, 5500 – озброєні бойовики, яких підтримує Росія, 3300 – мирні мешканці Донбасу. Поранень зазнали від 27 до 30 тисяч осіб [1].

На думку М. Требіна українське суспільство виявилось неготовим до війни як на повсякденнісному, так і на науковому рівні. Така галузь наукового знання, як соціологія війни, не була у фокусі уваги українських вчених. Отже, перед українськими вченими постало нагальне завдання – активізувати дослідження в галузі соціології війни, розбудовуючи її методологічну і методичну базу, категоріальний апарат тощо [2, с. 33]. У такому контексті актуалізується питання щодо пошуку історичних передумов сучасної соціології війни, оскільки лише виявляючи основні етапи, які явище проходить у своєму розвитку, можна зрозуміти, пояснити притаманні йому необхідні властивості та зв'язки, якісні та кількісні характеристики. Крім того, слід зазначити, що досвід минулого в науках про суспільство та його окремі сфери не відмежований від сьогодення так різко й однозначно, як це має місце, наприклад, в технічних науках. Отже, історико-соціологічний підхід до осмислення теоретико-методологічних засад сучасної соціології війни уявляється продуктивним кроком.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що проблеми війни як специфічного явища у житті людського суспільства завжди перебували і до сьогодні перебувають у центрі уваги мислителів, учених, дослідників минулого та сучасності. Зокрема ґрунтовний аналіз сутності, змісту, форм війни, її ознак та законів здійснений у працях Р. Арона, К. Гаджієва, С. Гантінгтона, М. Гарєєва, Г. В. Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, К. фон Клаузевиця, Б. Ліддел-Гарта, Н. Макіавеллі, В. Мандрагелі, Х. фон Мольтке, Ч. Москоса, І. Панаріна, В. Себр'янникова, В. Сліпченка, В. Смолянюка, Е. Тоффлера, М. Требіна, Дж. Фрідмена, Ф. Фукуями та ін. [3–22]. Однак проблематика сучасної соціології війни та її історичних передумов у вітчизняному науковому полі не отримала належного опрацювання.

Метою статті є розкриття історичних передумов формування сучасної соціології війни.

Виклад основного матеріалу. Сучасні погляди на війну починають формуватися після Другої світової війни. Саме з цього часу у світі склалися нові політичні реалії. Друга світова війна стала тією історичною епохою, що визначила нові погляди на сутність та зміст війни. Як свідчить аналіз, такі погляди формувалися переважно під впливом геополітичних концепцій, основу яких складала теоретичні конструкції ідеї відомих геополітиків минулого: Ф. Ратцеля, Р. Челлена, А. Мехена, П. Видаль де ла Бланша, Х. Маккіндера, Н. Спикмена, К. Гаусгофера [23–24].

Класична геополітика була сконструйована за принципом: географічне середовище – держава – зовнішня політика (до їх складу пізніше додали особу) і репрезентувала систему поглядів на можливість та продуктивність використання просторових факторів міжнародних відносин в інтересах забез-

печення національної безпеки. Навколишній світ розглядався геополітиками кризь призму усталених постулатів, а саме: планетарного дуалізму – боротьби «морських сил» або таласократії (морська могутність) проти «континентальних сил», або телурократії (сухопутна могутність) з одночасним використанням класичних геополітичних «атомів» для побудови своїх теорій: «Хартленд» і «Рімленд», географічна вісь історії; держава як живий простір, укорінений у ґрунт організм; світова держава; закон експансії держав; морська могутність; воєнна могутність, критерії могутності; теорія «великого» простору тощо.

Важливим моментом несхожості телурократії та таласократії є те, що воєнна могутність першої спирається на потужну сухопутну армію, а воєнна могутність другої – на потужний флот. Сухопутні армії таласократичних держав не здатні протистояти сухопутним арміям телурократії так само, як військові флоти останніх неспроможні порушити морське панування флотів таласократичних держав. Як типи воєнної могутності таласократія та телурократія можуть бути охарактеризовані таким чином. Таласократія – тип динамічний, рухомий, схильний до технічного розвитку. Його пріоритети – кочівництво (особливо мореплавання), торгівля, дух індивідуального підприємництва. Індивідуум як найрухливіша частина колективу підноситься до вищої цінності, при цьому етичні й юридичні норми розмиваються, стають відносними і рухливими. Телурократія засновується на фіксованості простору й усталеності його якісних орієнтацій і характеристик. На цивілізаційному рівні це втілюється в осілості, у консерватизмі, у суворих юридичних нормах, яким підкоряються великі об'єднання людей – роди, племена, народи, держави, імперії. Твердість Суші культурно втілюється у твердості етики й усталеності соціальних традицій. Сухопутним (особливо осілим) народам далекі індивідуалізм, дух підприємництва; їм властивий колективізм і ієрархічність.

Фундаментальність відмінностей телурократичних і таласократичних держав історично знаходила свій прояв у духовно-психологічній сфері (світосприйняття, ієрархія цінностей тощо), з якою тісно переплетено матеріальне життя – соціально-політична організація, економічна діяльність, культура тощо. Тобто все розмаїття світів народів та етносів, що населяли такі держави, а також конгломератів цих народів, етносів було протилежністю. Саме тому цілком природним ставав такий феномен, як протистояння телурократичних і таласократичних держав і цілих цивілізацій, а всесвітня історія в такому контексті постає історією боротьби континентальних держав проти морських держав і морських держав проти континентальних. Подібне протистояння виникло і у відносинах між США та СРСР [25, с. 51–52].

Протистояння Суші і Моря – це протистояння двох глобальних несхожих стратегій, що забезпечують своїм носіям перемогу і подальше панування.

Панування народів суходолу ґрунтується на принципах телурократії. Панування морських народів ґрунтується на таласократії. Державно-політичним апофеозом телурократії є великі континентальні імперії, що об'єднували безліч автохтонних народів. Такою імперією був СРСР, який охоплював величезні простори суходолу, організуючи певну соціально-політичну та культурно-етнічну структуру. Вищими проявами таласократії ставали морські імперії, що брали під свій контроль величезні простори океанів, острови, протоки, найзручніші та вигідніші морські транспортні коридори, берегові смуги континентів. Такою імперією були США. Отже, геополітичне протистояння двох великих держав, підсилене ідеологічним забарвленням, стимулювало подальше обґрунтування необхідності застосування воєнної сили в міждержавних стосунках та шляхів розвитку воєнної могутності держав.

У розвинутих країнах, і особливо в США, після Другої світової війни склався впливовий військово-промисловий комплекс, що домінував у політиці та економіці. Оголосивши як офіційну державну політику «хрестовий похід» проти соціалізму, США не обмежили себе у виборі форм і способів застосування воєнної сили. Прагнучи перевершити своїх імовірних супротивників, змістити сформований воєнно-стратегічний паритет у свій бік, США стали освоювати космос, намагаючись перетворити його на арену збройної боротьби, використовуючи для цього досягнення науково-технічної революції. Ракетно-ядерна зброя деякою мірою розірвала зв'язок між політикою і війною, зробила застарілою парадигму воєнно-політичної конфронтації між великими державами, оскільки розумна політика, що покликана реалізувати на міжнародній арені національні інтереси, не може допускати застосування ядерної зброї, що має жакливу силу руйнування.

Деякі з творців ядерної зброї в будь-якому випадку підспудно усвідомлювали її значення з огляду на перспективи війни і миру. Ще в 1943 р. у Лос-Аламосі Нільс Бор, який брав участь у створенні першої атомної бомби, говорив: «Нова зброя не тільки змінить характер майбутніх війн, але і змусить людство відмовитися від вікової звички воювати» [26, с. 487]. Проте в період холодної війни ядерна зброя, виконуючи роль ефективного інструмента взаємного стримування двох наддержав, продемонструвала обмеженість своїх можливостей при реалізації безлічі інших цілей, що традиційно вирішувалися за допомогою воєнної могутності. Більше того ця взаємозалежність набула глобального характеру.

Створення ядерної зброї та її застосування наприкінці Другої світової війни протягом короткого часу докорінно змінили погляди на війну. Динаміка змін у технології вироблення, урізноманітнення засобів використання зброї масового ураження були вражаюче швидкими. Це поступово формувало мислення воєнно-політичного керівництва держав-переможців Другої світо-

вої війни в напрямі обґрунтування можливості досягнення світової гегемонії шляхом воєнної перемоги за допомогою ядерної зброї. Ядерна зброя розглядалася США як головний компонент воєнної могутності, рішучий її вимір, а нанесення повітряних ударів по супротивнику звичайними й ядерними бомбами – як головний інструмент перемоги у війні.

У межах відносно схожих поглядів на майбутню збройну боротьбу в США виникла концепція так званої превентивної ядерної війни з нанесенням превентивних ядерних ударів [27, с. 798], одним з прихильників якої виступав військовий теоретик Р. Офтіс. Концепція не усувала багатьох очевидних дилем: чи виправдовує існуюча загроза нападу СРСР та його союзників (якщо брати до уваги величезну перевагу у звичайних збройних силах в Європі), форми та методи застосування воєнної сили – ядерної зброї; чи повністю гарантується безпека США, союзників тощо. Одночасно робилися спроби якимось чином виправдати початок ядерної агресії. Так, після вдалих випробувань США атомної зброї одержала подальший розвиток концепція іншого військового теоретика О. Андерсона (1947), згідно з якою наступальні дії проти цілей супротивника по суті є оборонними, тому що вони відвертають атаку на США та їх союзників [28, с. 148–149]. Ця ідея знайшла багато послідовників, хоча інакше, ніж штучним логічним вивертом, таку ідею назвати не можна. Це ж саме стверджував у своїх спогадах Г. Трумен (на той час президент США): превентивна війна – це софістична дурниця; війна не може відвернути війну, вона може тільки зламати стан миру [29, р. 73–74].

Втрата США монополії на ядерну зброю у 1949 р. поступово почала позначатися на мисленні, воєнних планах та практичних заходах у воєнній сфері двох супердержав. Уже Корейська війна (1950–1953) продемонструвала патову ситуацію: ядерна зброя не застосовувалася в умовах загрози удару-відповіді. Крім того, бойові дії показали слабкість американської тактичної авіації і підтвердився висновок Другої світової війни: для успішних та ефективних дій авіації необхідна наземна підтримка та ініціатива. Отже, сподівання на могутність ядерної зброї та абсолютизація її ефективності, характерні для другої половини 1940 – початку 1950-х рр., при формуванні поглядів на війну, принаймні для США, виявилися марними. Хоча слід відзначити, що за президентства Г. Трумена були закладені основи ядерної стратегії США: було вдосконалено практику визначення об'єктів для нанесення першочергового ядерного удару, а Стратегічне авіаційне командування отримало вирішальний голос у визначенні методів вибору цілей і розробленні критеріїв втрат противника. Це було пов'язане з тим, що авіація залишалася єдиним засобом доставки ядерної зброї до цілі.

Пошук нових підходів, здійснення змін парадигми війни відбулися за часів Д. Ейзенхауера, одного з найвпливовіших американських президентів

XX ст., який значною мірою переосмислив стратегію холодної війни в концепції «Тривалого миру». Головним елементом воєнної могутності став так званий «Новий погляд», де підкреслювалася ідея ядерного стримування для досягнення безпеки США з витратами на оборону на якомога нижчому рівні. Це був варіант повільного та обережного зменшення (підриву) могутності і впливу на інші країни й процеси в радянській системі, альтернативний радикальним агресивним підходам, що існували раніше [30, р. 347].

Одночасно, унаслідок зростання потужності ядерної зброї, у свідомості провідних воєнних теоретиків світу, а згодом й воєнно-політичного керівництва країн – членів ядерного клубу, поступово зростало розуміння, що одним з довгострокових призначень ядерної зброї є стримування її застосування супротивником. Вона могла також відігравати роль своєрідного щита, за рахунок якого мали здійснюватися довгострокові плани для переозброєння у звичайних засобах збройної боротьби. У боротьбі із СРСР та його союзниками, крім прямого воєнного протистояння, американський президент розраховував на тривалий ефект поступового поширення демократичних цінностей та інститутів, привабливість багатой, життєздатної економіки, передових технологій, а також можливостей психологічної війни, економічної і воєнної допомоги країнам Третього світу [30, р. 347].

Слід додати, що кінець 1950-х – початок 1960-х рр. характеризувався й значним зростанням уваги до теоретичних проблем війни і миру. Це пов'язано зі створенням військово-політичних блоків НАТО та Варшавського договору. З'явилося багато публікацій, у яких розглядався примат політики над оборонною сферою, насамперед через аналіз рівня контролю над військово-технічними питаннями (С. Гантінгтона, Б. Гальперна та інших) [31–32]. Водночас стала ще більш зрозумілою неможливість розгортання воєнної конфронтації з необмеженими цілями й засобами, оскільки це означало б загибель людства. Військові виходячи із власних інтересів наголошували, що не слід перебільшувати значення зброї масового знищення; навіть більш мобільна тактична ядерна зброя може бути ефективною лише тоді, коли супротивник концентрує свої сили для удару.

Рішення проблеми слід було шукати в площині одночасного нарощування «неядерних м'язів». Корейська війна дала поштовх тому, що НАТО почало розвивати і координувати свої традиційні військові можливості, підвищувати якість та кількість звичайних озброєнь. Варшавський Договір протягом 50-х рр. XX ст. також намагався цілеспрямовано працювати в цьому напрямі. Звичайні озброєння та бойову техніку сторони передбачали використовувати не тільки для оборони, але й для наступу на воєнні й мирні цілі. Однак у загальному плані всі надії щодо ведення можливої майбутньої

широкомасштабної війни покладалися на ядерну зброю, хоча і з певними застереженнями.

Воєнні теоретики розуміли всю згубність спокуси розв'язування війни для вирішення політичних цілей, тим більше що науково-технічні можливості потенційного супротивника для тих, хто планував попереджувальні ядерні удари, не були остаточно відомі. Так, американський військовий теоретик Т. Шеллінг розвивав концепцію «взаємного страху перед несподіваною атакою», де була висловлена думка про неминучість початку ядерної війни при ескалації гонки озброєнь [33, р. 207]. Разом з цим на початку 60-х рр. продовжується наполегливий пошук забезпечення «стабільності», тобто створення такої ситуації, де кожен крок воєнної ініціативи однієї сторони враховував розмаїття спектра альтернативних відповідей іншої. Значною мірою це залежало і від відповідної структури воєнної могутності з огляду необхідності мати неуразливі сили відплати [34, с. 75]. Саме з цією метою радянське керівництво на початку 1960 р. прийняло рішення про створення Ракетних військ стратегічного призначення.

Слід додати, що ядерна зброя змінила кореляцію між рівнем економічного розвитку і веденням війни, оскільки будь-яка країна навіть з половиною економічних можливостей могутньої економічної держави без особливих зусиль могла конкурувати з нею у військовому відношенні, якщо вона приймала політику статус-кво і стратегію стримування. У цілому усталеною залишалася ставка на воєнну силу як на дійовий інструмент політики. Крім того, варто підкреслити, що зміна ролі воєнної сили після Другої світової війни не зменшила числа війн і військових конфліктів у світі. Більше того значно розширилася їх географія. Так, з 1945 р. у світі виникло 26 наймасштабніших війн, деякі з котрих тривають і сьогодні. У Європі у ХХ ст. серед найкривавіших воєн можна виділити Другу громадянську війну у Греції 1946–1949 рр. (понад 158 тисяч жертв) та Боснійську війну (1992–1995 рр.), під час якої загинуло понад 100 тис. осіб. Протягом Югославських воєн 1991–2001 рр. кількість загиблих склала близько 140 тисяч. Наймасштабнішими можна назвати Конголезькі війни 1996–2003 рр., під час яких загинули близько 6 мільйонів осіб, а громадянська війна в Колумбії, яка триває до сьогодні, забрала життя понад 220 тис. осіб [35].

Під впливом наведених поглядів наприкінці ХХ ст. у світі виникла низка концепцій щодо пояснення причинності війн. Так, Дж. Аррігі та Дж. Голдстайн як детермінанти майбутніх воєн і конфліктів визначили проблеми у сфері економічного життя соціуму. Дж. Аррігі вважав, що початок занепаду світових лідерів завдасть удару по світових фондових біржах, призведе до хаосу у світовій торгівлі, спричинить деградацію виробництва, результатом чого буде посилювання міждержавних відносин, загострення конкурентного

суперництва, що загрожуватиме силовим конфліктом між 2030 і 2040 рр. [36]. Дж. Голдстайн пояснює майбутній конфлікт занадто швидким економічним розвитком, який загострює боротьбу за природні і непоправні ресурси, за земельні простори. Багаті країни не згодяться на убогіший ресурсний раціон, а бідні знайдуть способи своєї консолідації. І в умовах загального економічного підйому провідні країни зіткнуться між собою приблизно у 2030 р. [37]. За переконанням дослідника К. Уолта, протистояння Заходу з рештою світу в умовах зростаючої багатополлярності є можливим джерелом воєн і конфліктів на початку третього тисячоліття. Кінцевий конфлікт вибухне через те, що сучасний міжнародний політичний менеджмент, система міжнародних організацій (починаючи з ООН), третейський арбітраж неадекватні проблемам, що постають перед світом [38].

У контексті таких поглядів становить інтерес концепція заколотвійни, яку сформулював в еміграції колишній полковник російської імператорської армії Є. Месснер (1891–1974) у книзі «Заколот – ім'я Третьої Всесвітньої» [39]. Він доводив, що у двох світових і в багатьох локальних війнах ХХ ст. народилася і розвивалася Всесвітня революція, «війни сплелися із заколотами, заколоти – з війнами, створилася нова форма збройних конфліктів, назвемо її заколот-війною, в якій воїнами є не лише війська і не стільки війська, скільки народні рухи» [39, с. 15]. Якщо в класичних війнах психологія була доповненням до зброї, то в революційних війнах до психології війська приєднується психологія народних рухів. «У заколот-війні психологія бунтівних мас відсуває на другий план зброю війська і стає вирішальним фактором перемоги або поразки». Якщо в колишніх війнах важливим вважалося завоювання території, то надалі «найважливішим буде завоювання душ у ворогуючій державі». У Другій світовій війні лінія фронту, що розділяла ворогів, була нечіткою там, де активно діяли партизанські формування. У заколот-війні «воювати будуть не на лінії, а на всій території обох противників, тому що позаду збройного фронту виникнуть фронти політичний, соціальний, економічний; воювати будуть не на двомірній поверхні як у давнину, не в трьохмірному просторі, як було з моменту народження військової авіації, а в чотиривимірному, де психіка народів, які воюють, є четвертим виміром». Політика – це багато в чому мистецтво об'єднувати народ, державу в ім'я досягнення великої мети. Найважливішою задачею в заколот-війні є «об'єднання свого народу і залучення на свій бік частини народу ворогуючої держави. Задача психологічної боротьби полягає у внесенні паніки в душу ворога і в збереженні духу свого війська і народу. Корисна не лише паніка ворога, але і його недовіра до політичних керівників, його сумнів у власних силах, поглядах, почуттях».

Є. Месснер підкреслює, що і ведення війни, і ведення заколоту (революції) є мистецтвом, зараз же виникає нове мистецтво – ведення заколот-війни. Стратег майже завжди стоїть перед важким вибором цілей дії (проміжних і кінцевої). У заколот-війні вибір дуже важкий унаслідок чисельності цілей і їх відмінностей (суто психологічні, матеріальні з психологічним відтінком, суто матеріальні). Є. Месснер встановлює таку ієрархію цілей: 1) розвал моралі ворожого народу; 2) розгром його активної частини (воїнства, партизанства, його народних рухів, що борються); 3) захоплення або знищення об'єктів психологічної цінності; 4) захоплення або знищення об'єктів матеріальної цінності; 5) ефекти зовнішнього устрою заради придбання нових союзників, потрясіння духу союзників ворога [39, с. 111–112]. Суть заколот-війни, на думку творця даної концепції в тому, що заколот-війна – еретична війна і воювати в ній будуть еретично, доки війна не відокремиться від заколоту.

Події на сході України, свідчать про те, що заколотовійна все більшою мірою стає військовим «мейнстримом», що витісняє «класичну» війну «армія проти армії» і тому потребує надалі ґрунтовного аналізу [40, с. 221; 41–45]. Як справедливо зазначає сам Є. Месснер: «Теорія такої війни – величезна цілина, яку треба зорати тракторними плугами політико-психологічної та військово-психологічної наукових думок» [39, с. 16].

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити **висновок**, що у вирішенні численних теоретичних та практичних завдань, пов'язаних з визначенням закономірностей війни, розкриттям її сутності, рис, трансформації цілей, масштабів, характеру і засобів збройної боротьби, людського чинника, наслідків воєнних дій для конкретної країни та людства в цілому слід виходити з ідей вічності, неминучості і неусувності війни. Сформовані у другій половині ХХ ст. погляди та концепції не тільки не відкинули і не засудили збройне насильство, а й затвердили та узаконили його в різноманітних масштабах, пристосовавши до потреб зовнішньої політики, додавши збройному насильству видимість раціональності та доцільності. Політичні та військові діячі прагнули привчити людей розглядати війну в усіх її проявах та формах, як звичне явище, допустиме у відносинах між народами і державами. Можливість застосування збройного насильства в системі сучасного світового устрою може бути легко перетворена на дійсність.

ЛІТЕРАТУРА

1. В ООН підрахували втрати на Донбасі. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1548158830> (дата звернення: 01.10.2019).

2. Требін М. П. Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2015. № 1148. С. 30–35.
3. Александер Б. Как выигрываются войны / пер. с англ. В. Беленького. Москва: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. 604 с.
4. Гареев М. А. Если завтра война?.. (Что изменится в характере борьбы в ближайшие 20–25 лет). Москва: ВладДар, 1995. 238 с.
5. Дейви М. Эволюция войн / пер. с англ. Л. А. Калашниковой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2009. 382 с.
6. Клаузевиц К. О войне: в 2 т. Москва: ООО «Изд-во АСТ»; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2002. Т. 1. 558 с. Т. 2. 574 с.
7. Кревельд М. ван. Трансформация войн / пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 344 с.
8. Попов И. М. Война будущего: взгляд из-за океана. Военные теории и концепции современных США. Москва: АСТ, 2004. 444 с.
9. Серебрянников В. В. Социология войны. Москва: Ось-89, 1998. 320 с.
10. Слипченко В. И. Войны шестого поколения: Оружие и военное искусство будущего. Москва: Вече, 2002. 384 с.
11. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоенная: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. 412 с.
12. Требин М. П. Войны XXI века. Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2005. 608 с.
13. Braumoeller B. F. Only the dead : the persistence of war in the modern age. New York, NY: Oxford University Press, 2019. 314 p.
14. Clark L. C. Gender and drone warfare : a hauntological perspective. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2019. 198 p.
15. Freedman L. The future of war : a history. New York: Public Affairs, 2017. xxi, 376 p.
16. Guha M. Reimagining war in the 21st century: from Clausewitz to network-centric warfare. London; New York: Routledge, 2011. vi, 232 p.
17. Hybrid warfare: the changing character of conflict / editor Vikrant Deshpande. New Delhi: Institute for Defence Studies & Analyses : Pentagon Press, 2018. xvi, 200 p.
18. Koné D. The greatest virtues are peace, unity, and forgiveness: the alternatives are Jihad, revenge, and war. Lewiston, New York; Lampeter, Wales: Edwin Mellen Press, 2019. v, 94 p.
19. Malešević S. The sociology of war and violence. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2010. x, 363 p.
20. Simons G., Chifu I. The changing face of warfare in the 21st century. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 277 p.
21. The Sociology of war and peace / edited by Colin Creighton and Martin Shaw. Dobbs Ferry, NY: Sheridan House, 1987. viii, 245 p.
22. The war in Ukraine: lessons for Europe / editors: Artis Pabriks, Andis Kudors. Riga: The Centre for East European Policy Studies: University of Latvia Press, 2015. 182 p.

23. Классика геополитики, XIX век: сб. / [сост. К. Королев]. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 718 с.
24. Классика геополитики, XX век: сб. / [сост. К. Королев]. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 731 с.
25. Ясько А. За алгоритмами суші і моря. *Політика і час*. 2000. № 11–12. С. 50–59.
26. Гаджиев К. С. Политическая философия. Москва: ОАО «Издательство Экономика», 1999. 606 с.
27. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
28. Проэктор Д. М. Мировые войны и судьбы человечества. Москва: Мысль, 1988. 318 с.
29. Gentile G. Planning for Preventive war 1945–1950. *Joint Force Quarterly*. 2000. No 24. Spring. P. 68–74.
30. Dorckrill S. Dealing with Soviet Power and Influence: Eisenhower's management of U. S. National Security. *Diplomatic History*. 2000. Vol. 24, No 2. P. 345–352.
31. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
32. Halpern B. The Role of the Military in Israel. *The Role of the Military in Under-Developed Countries* / [Johnson J. J.(ed.)]. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1962. P. 121–143.
33. Schelling T. The strategy of conflict. Cambridge: Harvard University Press, 1960. 309 p.
34. Панфілов О. Ю. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект. Монографія. Харків: Майдан, 2007. 360 с.
35. Мапа найкривавіших конфліктів: за що воював світ у XX столітті. URL: https://24tv.ua/mapa_aykrivavishih_konfliktiv_za_shho_voyuvav_svit_u_hh_stolitti_n1129184 (дата звернення: 01.10.2019).
36. Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times. London; New York: Verso, 2010. xvi, 416 p.
37. Goldstein J. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. New Haven: Yale University Press, 1988. xiii, 433 p.
38. Waltz K. The Emerging Structure of International Politics. *International Security*. 1993. Vol. 18, No. 2. P. 44–79.
39. Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна. Жуковский; Москва: Кучково поле, 2004. 512 с.
40. Требін М. П. Концепція «заколотовійни» Є. Месснера. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 88. С. 221–225.
41. Панфілов О. Ю., Кротюк В. А. Сучасна війна: проблема осмислення характеру та змісту. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. Науково-технічний журнал*. 2010. № 1(3). С. 47–52.
42. Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2018. № 2 (37). С. 107–126.

43. Требін М. П. Феномен «гібридної» війни. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 87. С. 367–371.
44. Horbulin V. P. The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv: “Folio”, 2017. 158 p.
45. Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.

REFERENCES

1. V OON pidrakhuvaly vtraty na Donbasi. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1548158830> [in Ukrainian].
2. Trebin, M.P. (2015). Sotsiolohiia viiny: ukrainskyi kontekst. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Sotsiolozhichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series “Sociological Studies of Modern Society: Methodology, Theory, Methods”*, 1148. 30–35 [in Ukrainian].
3. Aleksander, B. (2004). *Kak vyigryvajutsja vojny* / Per. s angl. V. Belen'kogo. Moskva: OOO “Izdatel'stvo AST”; OOO “Tranzitkniga” [in Russian].
4. Gareev, M. A. (1995). *Esli zavtra vojna?.. (Chto izmenitsja v haraktere bor'by v blizhajshie 20–25 let)*. Moskva: VlaDar [in Russian].
5. Dejvi, M. (2009). *Jevoljucija vojn* / Per. s angl. L. A. Kalashnikovoj. Moskva: ZAO Centrpoligraf [in Russian].
6. Klauzevic, K. (2002). *O vojne: v 2 t.* Moskva: OOO “Izd-vo AST”; Sankt-Peterburg: Terra Fantastica [in Russian].
7. Krevel'd, M. van. (2005). *Transformacija vojn* / Per. s angl. Moskva: Al'pina Biznes Buks [in Russian].
8. Popov, I. M. (2004). *Vojna budushhego: vzgljad iz-za okeana. Voennye teorii i koncepcii sovremennyh SShA*. Moskva: AST [in Russian].
9. Serebrjannikov, V. V. (1998). *Sociologija vojny*. Moskva: Os'-89 [in Russian].
10. Slipchenko, V. I. (2002). *Vojny shostogo pokolenija: Oruzhie i voennoe iskusstvo budushhego*. Moskva: Veche AST [in Russian].
11. Toffler, Je. & Toffler, H. (2005). *Vojna i antivojna: Chto takoe vojna i kak s nej borot'sja. Kak vyzhit' na rassvete XXI veka* / Per. s angl. M. B. Levina. Moskva: AST: Tranzitkniga [in Russian].
12. Trebin, M.P. (2005). *Vojny XXI veka*. Moskva: AST; Minsk: Harvest [in Russian].
13. Braumoeller, B. F. (2019). *Only the dead : the persistence of war in the modern age*. New York, NY: Oxford University Press.
14. Clark, L.C. (2019). *Gender and drone warfare : a hauntological perspective*. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group.
15. Freedman, L. (2017). *The future of war: a history*. New York: Public Affairs, 2017.
16. Guha, M. (2011). *Reimagining war in the 21st century: from Clausewitz to network-centric warfare*. London; New York: Routledge.

17. Deshpande, V. (Ed.) (2018). *Hybrid warfare: the changing character of conflict*. New Delhi: Institute for Defence Studies & Analyses: Pentagon Press.
18. Koné, D. (2019). *The greatest virtues are peace, unity, and forgiveness: the alternatives are Jihad, revenge, and war*. Lewiston, New York; Lampeter, Wales: Edwin Mellen Press.
19. Malešević, S. (2010). *The sociology of war and violence*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
20. Simons, G., Chifu, I. (2018). *The changing face of warfare in the 21st century*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
21. Creighton, C. & Shaw, M. (Eds.) (1987). *The Sociology of war and peace*. Dobbs Ferry, NY: Sheridan House, 1987.
22. Pabriks, A. & Kudors, A. (Eds.) (2015). *The war in Ukraine: lessons for Europe*. Riga: The Centre for East European Policy Studies: University of Latvia Press.
23. *Klasyka heopolytyky, XIX vek*: Sb. / [sost. K. Korolev] (2003). Moskva: OOO "Yzdatelstvo AST" [in Russian].
24. *Klasyka heopolytyky, XX vek*: Sb. / [sost. K. Korolev] (2003). Moskva: OOO "Yzdatelstvo AST" [in Russian].
25. Yasko, A. (2000). Za alhorytmamy sushi i moria. *Polityka i chas – Politics and time*, 11–12, 50–59 [in Ukrainian].
26. Gadzhiev, K. S. (1999). *Politicheskaja filosofija*. Moskva: OAO "Izdatel'stvo Jekonomika" [in Russian].
27. Trebin, M.P. (Ed.) (2015). *Politohichnyi entsiklopedychnyi slovnyk / uklad.* [L.M. Herasina, V.L. Pohribna, I.O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
28. Projektor, D. M. (1988). *Mirovye vojny i sud'by chelovechestva*. Moskva: Mysl' [in Russian].
29. Gentile, G. (2000). Planning for Preventive war 1945–1950. *Joint Force Quarterly*, 24, 68–74.
30. Dorckrill, S. (2000). Dealing with Soviet Power and Influence: Eisenhower's management of U.S. National Security. *Diplomatic History*, 24(2), 345–352.
31. Hantington, S. (2003). *Stolknovenie civilizacij* [per. s angl. T. Velimeeva, Ju. Novikova]. Moskva: OOO "Izdatel'stvo AST" [in Russian].
32. Halpern, B. (1962). The Role of the Military in Israel. In Johnson, J.J.(Ed.). *The Role of the Military in Under-Developed Countries* (pp. 121–143). Princeton, N.J.: Princeton University Press.
33. Schelling, T. (1960). *The strategy of conflict*. Cambridge: Harvard University Press.
34. Panfilov, O.Yu. (2007). *Zberezhennia homeostazysu suspilstva v umovakh systemnykh transformatsii: sylovyi aspekt*. Monohrafiia. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
35. *Mapa naikryvavishykh konfliktiv: za shcho voiuvav svit u XX stolitti*. URL: https://24tv.ua/mapa_aykrivavishih_konfliktiv_za_shho_voyuvav_svit_u_hh_stolitti_n1129184 [in Ukrainian].
36. Arrighi, G. (2010). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London; New York: Verso, 2010.

37. Goldstein, J. (1988). *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. New Haven: Yale University Press.
38. Waltz, K. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44–79.
39. Messner, E.Je. (2004). *Vsemirnaja mjatezhevojna*. Zhukovskij; Moskva: Kuchkovo pole [in Russian].
40. Trebin, M.P. (2014). Kontseptsiia «zakolotoviiny» Ye. Messnera. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: a scientific bulletin*, 88, 221-225 [in Ukrainian].
41. Panfilov, O.Yu., Krotiuk, V.A. (2010). Suchasna viina: problema osmyslennia kharakteru ta zmistu. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy. Naukovo-tekhnichnyi zhurnal – Science and Technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*, 1(3), 47–52 [in Ukrainian].
42. Smolianiuk, V.F. (2018). Systemni zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”. Serii: Politolohiia – Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Political Science*, 2(37), 107–126 [in Ukrainian].
43. Trebin, M.P. (2014). Fenomen «hibrydnoi» viiny. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: a scientific bulletin*, 87, 367-371 [in Ukrainian].
44. Horbulin, V. P. (2017). The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv: “Folio”.
45. Fridman, O., Kabernik, V., Pearce, J.C. (Eds.) (2019). Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers.

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Савченко Ольга Александровна, кандидат философских наук, доцент, профессор кафедры иностранных языков Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ ВОЙНЫ

В статье осуществлена попытка определения исторических предпосылок современной социологии войны, раскрываются особенности взглядов исследователей второй половины XX века на сущность и роль войны как явление допустимое в отношениях между народами и государствами. Дается обзор ряда концепций относительно определения причин войн в конце XX века.

Ключевые слова: социология войны, война, вооруженная борьба, вооруженный конфликт, общество.

Panfilov Oleksandr Yurievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University, Ukraine

Savchenko Olga Alexandrovna, PhD, Associate Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages, Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University, Ukraine

HISTORICAL ASPECTS OF MODERN SOCIOLOGY OF WAR

Problem setting. *Humanity entered the era of globalization, which is characterized by a number of factors – national economies have melded into a single global system where the capital can easily move, new information opportunities have made the world more open, the technological revolution has led to a qualitative change in the means of production and consumption, the planetary scientific revolution has become a reality; developed industrial countries are striving to liberalization of the movement of goods and capital, the world is moving closer together on the basis of modern means of communication; new international social movements, new modes of transport, new telecommunication technologies are being implemented, education is being internationalized. However, all these innovations have not made the issue of war less burning. World society has faced the trend of increasing wars and armed conflicts in the world over the past decades and in the total number of killed and injured have grown as a result of hostilities.*

Recent research and publications analysis. *Numerous works written on the target topic indicate that the issues of war as a specific phenomenon in the life of human society have always been and remain in the focus of attention of thinkers, scientists, researchers of the past and the present time. In particular, the thorough analysis of the essence, content, forms of war, its features and laws have been carried out in the works written by V. F. Hegel, F. Engels, C. von Clausewitz, B. Liddel-Hart, N. Machiavelli, V. Mandragel, H. von Moltke, C. Moscos, J. Friedman, F. Fukuyama, S. Huntington, R. Aron, K. Hajiyev, M. Gareev, V. Slipchenko, V. Smolyanyuk, E. Toffler, M. Trebin, I. Panarin, V. Serebryanikov and so on.*

Paper objective. *The goal of this paper is to specify the historical background of the formation of modern sociology of war.*

Paper main body. *The article deals with the views on the war in a historical perspective, focuses on the methodological grounds of the armed confrontation, which started after the Second World War when the most developed countries developed a powerful military-industrial complex dominating in politics and economics. Potential opponents sought to overtake each other, to shift the developed military-strategic parity pursuing own benefit. They begin to develop nuclear missile weapons, which radically changed the concept of war over a short time. Due to the increase in the power of nuclear weapons, the leading authorities in the world military sphere and subsequently the military-political*

leaders of the countries-members of the nuclear club gradually started to understand that one of the long-term tasks is to contain the use of nuclear weapons by the enemy.

The article emphasizes that the late 1950s – early 1960s are characterized by a significant increase in attention to the theoretical problems of war and peace. This is due to the creation of the military-political blocs of NATO and the Warsaw Pact. Since then many publications have appeared which focus the primacy of politics over the military sphere. Military theorists understand that the outbreak of war to solve political goals could lead to irreversible consequences. At the end of the 20th century with the beginning of globalization, many concepts arose to search for the causes of wars. The confrontation of the West with the rest of the world in the face of growing multi-polarity can become a cause of war and conflict at the beginning of the third millennium.

The article also highlights the concept of mutiny war, which is seen as a new form of armed conflict, in which the future wars would be waged by small terrorist cells and special forces, gaining influence by subversion and organised revolutions rather than through traditional warfare.

Conclusions of the research. Numerous theoretical and practical issues related to determining the laws of war, its essence and features as well as to transforming the goals, scope, nature and means of armed struggle and the importance of the human factor for the consequences of hostilities for a particular country and humanity as a whole should be considered on the basis of recognizing the fact that the phenomenon of war is eternal, inevitable and unavoidable. The views and concepts that were formed in the second half of the 20th century have not rejected and condemned armed violence but also approved and legitimized it, adapted to the needs of foreign policy and even have rationalized it. Political and military leaders have sought to make people consider the war in all its forms and violence as a common phenomenon that states and people can tolerate in their relations. The probability of using armed violence in the system of the modern world order can easily become a reality.

Keywords: sociology of war, war, armed struggle, armed conflict, society.

